

Statsrådet Palmes radioföredrag
den 21.2.1968 i serien "Människa
i morgon."

Genombrott eller sammanbrott?

Häromdagen lade regeringen fram ett förslag till grundlagsreform. Det var ett historiskt ögonblick, men med föga av vingslag. Författningsdebatten har livat andarna inom en rätt begränsad krets av politiker och tidningsmän. Men det har inte tänt i en bredare opinion. Man betraktar det som ett försök att utan större förändringar finslipa spelreglerna i ett system som redan fungerar rätt väl.

Den lyckosamma demokratin - i Herbert Tingstens ord - har ett drag av självklarhet, som kanske är farlig. Vi anser de grundläggande fri- och rättigheterna omistliga och fast förankrade. Vi berömmar oss av en väl fungerande kommunal demokrati, av starka organisationer och folkrörelser, av en anda av tolerans mot oliktankande och en förmåga till konstruktiv samverkan. Bortom dessa högtidlighetens fraser har vi en insikt och en upplevelse av att ett demokratiskt folkstyre, trots alla sina svagheter, har en aktiv delaktighet och en vardaglig hänsyn till enskilda människor som ingen despoti kan drömma om,

För 50 år sedan var demokratin däremot inte självklar. Våldiga människomassor samlades för att demonstrera för

allmän rösträtt och mot sociala orättvisor. Sambandet var uppenbart. Det svenska samhället stod och vägde. Var det möjligt att med fredliga medel omdana samhället eller var revolutionen, våldet, en förutsättning för att bryta det bestående privilegiesamhällets motstånd? Den fredliga metoden fick chansen att bli prövad och visade så småningom sin handlingskraft. Diktatur-anhängarna förblev en sekt.

Men likväl blir demokratin aldrig självklar. Dess framgång beror på förmågan att finna förankring och engagemang hos människorna, att ständigt vidga möjligheten till delaktighet och aktivt medansvar. Denna förankring beror i sin tur på om demokratin i praktisk gärning kan förverkliga människornas grundläggande sociala krav, d.v.s. kan fortlöpande förändra samhället efter människornas önsknings. Misslyckas demokratin med denna uppgift kommer människorna att vända sig bort med intresse, besvikelse och till sist öppet motstånd även från de mest fulländade demokratiska institutioner.

Därför måste demokratin ständigt vinnas på nytt.

Den hotas alltid av en kris. Så var det under 30-talets massarbetslöshet, då den sociala nöden skapade grogrund för läror som föraktade och förkastade demokratin. Så var det före och under andra världskriget, då fascisternas våldsideologi tycktes övermäktig. Även under efterkrigstidens återuppbyggnadsperiod ställdes vitaliteten och handlingskraften hos Europas demokratier på allvarliga prov.

Enligt min mening står vi på nytt mitt uppe i en allvarlig kris för demokratin som idé och praktisk arbetsmetod.

Orsakerna är givetvis främst att söka på ett vidare internationellt plan.

För någon tid sedan läste jag ett specialnummer av en seriös vetenskaplig tidskrift som helt ägnades åt framtidsforskning och vetenskapens möjliga landvinningar. Flertalet sannolika uppfinningar gällde nyttiga ting: metoder att avsalta havsvattnet, bättre mediciner och födoämnen, ett flöde av konsumtionsvaror att höja vår standard, en alltmer utvecklad teknologi, verktyg som ersätter människors arbete.

Det var en fascinerande redovisning av människans möjligheter att med vetenskapens och teknikens hjälp påverka och förändra sin miljö. Den borde ha stimulerat en känsla av befrielse över vår förmåga att ständigt och i allt snabbare takt vidga kunskapens och skapandets gränser. Istället förmedlade den tvivel om ens framstegen var tillräckliga för att lösa problemen och framför allt om vår förmåga att kunna använda dem på ett förnuftigt sätt.

Bilden av framtiden påverkas därvid naturligtvis av vad man väljer för utgångspunkt när man talar om "Människa i morgon". Vi kan avse genomsnittsmedborgaren i något av världens vita överflödssamhällen. Då kan man teckna en ganska ljus bild av framtiden genom att plussa på en

3-4 % per år av det mesta. Det blir dubbelt upp på 20 år. Eller vi kan utgå från människor vi inte känner personligen men som vi ständigt möter på bilder. Svältens ögon på bilderna av barn i Indien, filmglimtar från flyktinglägren i Mellanöstern, bilden av den vietnamesiska pojken nerhukad i en grop, med händerna för öronen. Genom att stänga till sina sinnen söker han fly från eländet runt omkring honom.

Är detta vår startpunkt för morgondagen fångas uppmärksamheten snarare av en annan forskare, Paul Ehrlich vid Stanford University. Han skrev nyligen så här:

"Kampen för att ge mänskligheten föda är slut. Till skillnad från strider mellan militära styrkor är det möjligt att veta resultatet av konflikten mellan befolkning och föda medan arméerna ännu är på slagfältet. Någon gång mellan 1970 och 1985 kommer det att råda hungersnöd i stora delar av världen. Hundratals miljoner människor kommer att svälta ihjäl. D.v.s. de kommer att svälta ihjäl om inte pest, kränvapenkrig eller någonting annat dödar dem dessförinnan. Många kommer att svälta ihjäl trots de kraftfulla krisprogram som vi skulle kunna starta nu. Men vi startar inte några sådana kraftfulla krisprogram. Detta är den hårda verklighet som vi måste se i ögonen."

Vi kan inte utesluta att han har rätt. Till verkligheten hör i varje fall att oron i världen kommer att öka. Det måste obönhörligen bli så när klyftan mellan fattig och rik, mellan vit och färgad ständigt fortsätter att vidgas

och när de fattiga och färgade steg för steg börjar bli medvetna om sina rättigheter och sina möjligheter. 1967 var ett våldets och krisernas år. Vietnam, Mellersta Östern, Södra Afrika, upploppen i Förenta Staternas negetton - det är oroshårdar som förenas av vissa gemensamma drag. Det är överallt fråga om en fattigdomens och förödmjukelsens revolt, med prägel av förbittring och stundom desperation. Den samlade effekten är att dialogen och samtalet, den fredliga samlevnaden som arbetsmetod sviktar och kanske bryter samman. Supermakter må försöka fredligt samleva i terrorbalansens skugga. För de fattiga ter sig uttrycket lätt som en täckmantel för ett förhatligt status quo. Stäcks varje förhoppning att i fred kunna diskutera och förhandla sig till rättvisa då tvingas man till sist att pröva andra vägar. Och en praktisk nödvändighet i en förtvivlad situation upplevs lätt som en allmängiltig princip. Året 1967 blir då kanske inte bara en mörk parentes. Det kan bli början till en period av ständigt fördjupad oro, av oförsonliga konflikter, av våld och vanvett.

Denna utveckling innebär ett nederlag för demokratins grundläggande idé om fredlig samverkan och fredlig utjämning som arbetsmetod. Dess verkningsradie smälter samman.

Vi hoppas naturligtvis på demokrati efter vår modell som en praktisk möjlighet i de fattiga länderna. Men förväntningarna blir orealistiska om både traditionen och de sociala förutsättningarna saknas. Att troskyldigt kräva att de fattiga skall bli goda demokrater framstår lätt

som det ädlaste sättet att undvika att ta ställning och ansvar. I Vietnam kan man avvisa både FNL och Saigon-juntan och efterlysa det demokratiska alternativet. Men något sådant alternativ existerar inte i dagens situation. Man kan rynka på näsan åt enpartisystemet i vissa afrikanska stater. Därmed kan man underlåta att erkänna att förutsättningarna för en parlamentarism efter vår modell för närvarande saknas i flertalet av dessa länder. Vi kan undvika att välja sida mellan jordproletärerna och de besuttna i sydamerikanska länder. Men därmed riskerar vi att ta ställning för det bestående tyranni.

Så kan demokratisk renhet i uppsåt och tanke bli en metod att fly verkligheten. Vi måste acceptera att i fattigdomens länder främst se till gärningar och inte till institutioner. Så mycket bättre om det går på demokratisk väg. Men man bör inte främst fråga:

"Hur många partier har man?" utan "Vad händer med jordreformen?", "Vad gör man för att lära barnen att läsa och skriva?", "Vad gör man för att lyfta människorna ur eländet?". Ty det är dessa frågor de fattiga själva ställer. Naturligtvis hör behandlingen av oliktankande och den enskildes frihetsmarginaler på ett väsentligt sätt med i bedömningen. Naturligtvis måste man hoppas på en utveckling som ger demokratiska idéer ständigt vidgade möjligheter. Men de har sällan vår tid att bygga upp en demokratisk tradition, helt enkelt därför att den sociala nöden är så stor, kravet på social frigörelse så över-skuggande. Därför är det i många fall bättre att satsa

på en social frigörelse som kan lägga grunden för en utveckling mot demokrati.

Framtidsutvecklingen i de fattiga länderna beror emellertid i hög grad på de nu existerande demokratiernas gärningar. Än så länge är det demokratierna som är rika och mäktiga. Men hur förvaltar de denna möjlighet?

Så långt har kapprustningen fortskridit att det idag för varje levande människa finns sprängmedel som motsvarar 10 ton trotyl.

Så mycket kostar denna kapprustning att de totala anslagen till u-hjälp i flera år har minskat.

Väldiga resurser sätts samtidigt in för att snarast möjligt transportera en människa till månen.

Den tekniska och industriella utvecklingen har medfört att naturtillgångar i snabb takt förödes, att luften och vattnet förgiftas, att miljön förstörs.

Kapprustningen motiveras med behovet av trygghet, rymdkapplöpningen med nationell prestige, och miljöförstöringen med produktionen. De grundas till väsentlig del på i demokratisk ordning fattade beslut.

En känd amerikansk biolog skulle hålla ett föredrag om dessa problem och frestades att sätta rubriken: "Finns det intelligent liv på jorden?". Han motstod frestelsen för det mera neutrala: "Behovet av syre."

Men den första rubriken förefaller för allt fler som ganska adekvat.

Därför blir det protester.

Vetenskapsmän har reagerat, med bestörtning och otålighet. Det är naturligt. De öppnar dörrar mot framtiden. De är starkt medvetna om de nya kunskapernas positiva möjligheter men också om riskerna för att de används med oförnuft och till förstörelse. Många av dem upplever sitt ansvar att varna och vädja.

Ibland reagerar vetenskapsmän med otålighet mot politiken, den politiska debatten och mot den långa process som med demokratiska medel söker forma samhällsutvecklingen. Istället ropar man på den kunnige och upplyste experten. Vetenskapsmannen, obefläckad av kompromisser och intressekonflikter, obunden av lojaliteter i ett pluralistiskt samhälle, skulle styra utvecklingen efter något sinnrikt system.

Det är en romantisk tanke. Men forskaren står inte höjd över tumultet. För att ta ett enkelt exempel. Det är inga taktiska politiker eller en korrumperad väljarskara som släppt ut kvicksilver i våra sjöar eller som förstört vår föda med klorerade kolväten. På nästan varje industri som låtit kvicksilver följa med avloppsvattnet finns högt kvalificerade tekniker och vetenskapsmän, som inte borde varit okunniga om att kvicksilver är skadligt för naturen och människorna.

Många av dem som satt närmast kunskapen teg. Kunskapen räcker alltså inte. Det måste finnas en moral, en värdering, om man så vill en utopi för en långsiktig samhällsutveckling som grund för handlandet.

Visst kan man med rätta rikta anklagelser mot både politiker och väljarkår. Men vi som fått förmånen att uppleva en demokrati i arbete vill inte ersätta den aktiva medverkan och det ständiga växelspel med opinionen som är dess kännemärke mot aldrig så upplysta despoter med eller utan professorstitel. Istället skall vi försöka förbättra politiken bl.a. genom att ställa problemen och redovisa värderingarna på ett öppnare och klarare sätt.

Ungdomen har i alla länder uttryckt en protest i skarpare former än någonsin tidigare. Det är i grunden likadant i alla länder - Paris, Amsterdam och San Francisco, Berlin men också i Prag. Från Sovjet hörs ännu föga. Tills vidare har författarna tystats. Men när jag för ett år sedan besökte Leningrad satt unga människor på kajerna vid Neva och sjöng till gitarr i skymningen. Tonarterna var märkvärdigt välbekanta för den, som hört protestsångerna och Bob Dylan strömma ur svenska högtalare.

Somliga blir däröver förvånade. Ungdomen i de rika länderna har det ju så bra, säger man. De är i stort sett välfödda. De får chansen till utbildning och möjlighet till trygghet. Det är naturligtvis riktigt. Men det är samtidigt - som jag tror Ritchie Calder påpekat - den första

generation som fötts med strontium i skelettet - efter kärnvapenexplosionerna - som fått födelseattesterna inmatade på datamaskiner och som plötsligt och brutalt via massmedia mött världens elände som en del av sin vardag. Därför har de tvingats till att bli medvetna, få en närhetskänsla till världen utanför. Därav har de till all lycka blivit engagerade i världens problem.

Nu är det inte lätt att ge protesten en inriktning.

För 50 år sedan gick ungdomen i Sverige till storms mot orättvisor i det egna landet. Målet var konkret och näralliggande. Det gällde att få allmän rösträtt. Allmän rösträtt skulle ge politisk makt och med dess hjälp skulle samhället förändras. Målet låg inom nära räckhåll. Förvissningen gav självförtroende.

De som idag är unga upplever orättvisorna i världen, krigshotet, förtrycket säkert som lika påträngande realiteter som 1917 års missförhållanden upplevdes av dem som nu är pensionärer. Skillnaden är att vägen till verkan ter sig så lång. De problem som engagerar ungdomen idag går långt utöver en enskild nations gränser. De kan bara lösas av länderna gemensamt. Eller också sitter en stormakt eller stormakterna inne med nyckeln. Kapprustningen kan inte hejdas, avrustning inte komma till stånd genom att ett enda land bestämmer sig för det. Världssvälten fordrar stora samordnade aktioner. Föreningarna sprider sig från land till land med vindarna.

Det är inte tillräckligt att ett land stoppar utsläpp i inlandet som har flera strandstater. Exempelen är otaliga.

Detta skapar en känsla av maktlöshet, ger protesten ibland ett drag av desperation och förtvivlan. Och det är inte att förvåna att reaktionen ibland blir total förnekelse eller en alltför lättvindig tro på patentlösningar och frälsningsläror. Om inbördeskriget, revolutionen i vissa länder ter sig som en ofrånkomlig nödvändighet, kan detta aldrig vara skäl för att kräva våldsmetoder i förändringen av t.ex. det svenska samhället.

Men det vore en katastrofal felbedömning att inte ta protesterna på allvar. Om vetenskapsmännen börjar förlora tron på det meningsfulla i sin uppgift - därför att användningen av forskningens resultat ter sig grotesk - då reser de murar mot framtiden. Om nationer förlorar lojaliteten hos sin ungdom, då är de allvarligt sjuka. Om demokratin försummar de problem som är avgörande i mänsklighetens sociala verklighet - kriget, svälten, förstörelsen - då kommer människorna att vända sig bort genom att fly till isolering eller genom att jaga frälsningsläror.

Kriget i Vietnam erbjuder ett koncentrat av det oförnuft, för att inte säga vanvett, som är demokratins fiende. Där står de rika mot de fattiga, de vita mot de färgade, stormakten mot den lilla nationen. Förenta Staternas

krig i Vietnam motiveras med en vilja att värna demokratin. Än sägs att det är det sydvietnamesiska folkets demokratiska rättigheter som skall värnas mot främmande förtryckare. Än sägs att det är andra folks demokratiska frihet som skall skyddas mot kinesisk aggression. Det första påståendet skulle innebära att man söker värna en demokrati som aldrig varit landet förunnad genom stöd till en korrumpierad regim som uppenbarligen saknar folkets stöd med användande av metoder som medför ohyggliga lidanden för miljoner människor. Det andra påståendet är inte bara sakligt utomordentligt tvivelaktigt. Det innebär också att man låter ett fattigt folk mot sin vilja betala med fruktansvärda offer för andra nationers förmenta intressen oavsett vad dessa nationer själva anser.

Det är inte minst av dessa enkla skäl som Förenta Staterna politiskt och moraliskt har förlorat kriget i Vietnam. Och det är därför som det proklamerade sambandet mellan demokrati och kriget i Vietnam skadar demokratins idéer inte bara i de fattiga länderna utan i hela världen.

Nu kan man av mörka framtidsbilder lätt drivas till hopplöshetens gräns och därutöver. Pendelns gång mellan drömmen om tusenårsriket, den förverkligade utopin, och fruktan för apokalypsen har alltid varit kort. Men varje ödestro är farlig. Jag har svårt att tro att med de resurser världshushållet besitter inte utvecklingen skulle kunna vridas rätt igen. Men detta förutsätter att vissa bestämda krav uppfylls:

Kunskap om problemen och en vilja att se riskerna. Samverkan över nationsgränser i en helt annan skala än hittills för att lösa gemensamma uppgifter. Och framför allt en vilja till djupgående förändringar i den sociala och ekonomiska strukturen såväl inom enskilda nationer som i förhållandet mellan staterna.

Möjligt är det naturligtvis. Om möjligheten skall förverkligas beror väsentligen på de rika nationernas handlande. Det betyder ett avgörande prov på demokratis hållfasthet och vitalitet. Försummas tillfället ligger det mycket i Sven Lindqvists förmodan att demokratin i de rika länderna avlöses av en reaktionär fascism, att chansen till generositet och broderskap förvandlas till ett förbittrat försvar på de privilegierades skansar och redutter.

Demokratis öde avgörs sålunda av vår förmåga att lösa de avgörande världsproblemen. Det är självklart att stora krav därvid också kommer att ställas på de små nationerna. Det betyder en helt annan öppenhet mot världen. Men vi bör inte låta de gigantiska problemen leda till passivitet och förlamning. Och vi bör inte förledas att tro att vår egen utveckling är ligkiltig och intresselös. Det är här vi direkt och omedelbart kan påverka problemen. Det är här vi ständigt på nytt kan bevisa det sociala framstegets möjlighet. Vi har visat och kan fortsätta att visa att det går att med en aktiv demokrati med folklig förankring förändra det svenska samhället. Det är på denna enkla men grundläggande punkt vi möter de fattiga ländernas stora intressen. Och vår

chans till konstruktiv insats i ett vidare perspektiv beror väsentligen på hur vi lyckas bemästra våra egna problem.

Låt mig ta några exempel bland många.

Vi prisar yttrandefriheten och den fria opinionsbildningens omistliga värde. Samtidigt hotar tidningsdöden att undergräva yttrandefriheten och den spegling och brytning av opinionen som förutsätter mångsidighet i uttrycksmedlen.

Demokratins grundtanke är likvärdighet mellan människor. Men demokrati i denna mening har inte förverkligats om vi låter klassgränser och privilegier leva kvar, stora skillnader i materiella villkor bestå och kanske växa. Vi kan inte med någon kraft tala om utjämning mellan nationer om vi inte - inom det område vi direkt kan påverka - kan få till stånd en utjämning mellan människor.

Vi gläder oss åt stigande produktion. Men om priset blir en näst intill outhärdlig miljö att leva i, otrygghet för enskilda människor i strukturförvandlingens spår, då är den ett uttryck för ett fel i vår sociala och ekonomiska organisation.

En demokrati som har framgång riskerar att stelna i former och auktoriteter. Den faran måste vi bryta upp bl.a. genom att söka ständigt nya vägar för att stimulera människornas aktiva medinflytande - i skolan, på arbets-

platsen, i bostadsområdet, när stadsplaner skall fastställas och vår miljö formas ut - överallt där människors vardag är berörd.

Detta är konkreta och jordnära ting. Men bakom visionerna finns alltid en vardag. En demokrati i arbete är först och främst ett praktiskt vardagsjobb, där stimulansen är gärningen och drivkraften en samhällssyn. Det är inte genom våld vi kan göra det svenska samhället bättre. Det sker genom att envist och tålmodigt förändra den sociala verkligheten och genom att vinna människornas aktiva medverkan och positiva engagemang i samhällets fortsatta omdaning. Då står vi också bättre rustade för ansvaret mot världen utanför våra gränser.